

Den socialpædagogiske vinkel på ungearbejdet

Der er et spændingsfelt mellem forventninger om hjælp og egen ansvarlighed. Spændingsfelter opstår – som man erindrer sig fra kridtfysikken i folkeskolen – ud fra modsat rettede poler, som omkranser et handlings- eller oplevelsesrum. Også det sociale arbejde og socialpædagogikken udfolder sig i et spændingsfelt, som desværre ikke bare bestemmes af to, men oftest af langt flere poler, og det er just dette forhold, som gør det så vanskeligt at beskrive, hvad socialpædagogik i grunden er.

Af Niels Rosendal Jensen

Socialpædagogikkens særlige problematik består således i, at man ikke bare kan vurdere og handle ved alene at se sagen fra én side, men at man mindst må have blik for fire centrale positioner for at kunne udvikle forestillinger om at diagnosticere, beskrive og angribe sociale nødsituationer. Til disse relevante positioner hører (1) klientens/medborgerens position, (2) klientens referencegruppes position henholdsvis de samfundsmæssige normers position, (3) institutionens position og (4) socialpædagogens position. Sådanne fikspunkter i det sociale arbejde er ikke blot objektivt neutraliseren-

de sagsforhold eller hårde fakta, men tværtimod elementer, der skaber den sociale virkelighed og selv udvikler sig (se skitsen nedenfor).

Elementer i en teori om socialpædagogisk arbejde

For fuldstændighedens skyld bør det nævnes, at udgangspositionerne for disse instanser ikke er identiske. Ofte bekæmper de hinanden, fordi de ikke kan forenes. Kun i meget sjældne tilfælde vil det kunne tænkes, at alle fire instansers værdier er sammenfaldende.

Genstand	Klient	Samfund	Institution	Profession
Social nød	Psykosocial uligevægt	Armod Trang/behov	Isolerende individualisering	Hjælpebehov
Værdi	Krise/konflikt Stress/lidelse	Afvigende adfærd/ Desorganisation	Skattebehov	Kompensation for mangler og sygdomme
Opståen/ årsag	Fejladfærd Høje krav Offerstatus	Uretfærdighed Nødsituation Ideologi	Hospitalisering	Klientificering
Omgang med social nød	Selvhjælp	Socialpolitik	Organisation	Metode
Undgåelse – Primær forebyggelse	Forsorg	Social sikring	Rådgivning Oplysning	Opdragelse Uddannelse
Overvindelse – Sekundær forebyggelse	Selvmanagement	Hjælpeprogram	Institutionel understøttelse	Hjælp til selvhjælp, rådgivning, materiel og social hjælp
Tilpasning – Tertiær forebyggelse	Håndtering	Konsensus-definition	Støtte Anbringelse	Terapi

Her vil jeg kun belyse to perspektiver i det nævnte spændingsfelt – nemlig klientens henholdsvis hjælperens. Hensigten er – o sancta simplicitas! – at tydeliggøre det polare spændingsfelt ved at påpege de forskellige tilgange fra hver af de to hjørner: her den hjælpsøgendes, der ekspertens. For begge disse synspunkter gælder det, at man ikke kan bedømme hverken situationen (armoden f.eks.) eller hjælpen (indsatsen) uden at tage højde for normative forestillinger. Når det er fastslået, at noget er gået skævt, har man altid brug for et vurderingsparameter, en målestok, som hjælper med til at konstatere belastninger og krav.

Lad os indlede med en præsentation af klientens perspektiv – hvordan kan forventninger om hjælp henholdsvis eget ansvar defineres?

Udvikling af erfaringer om hjælp

Klienter opbygger forventninger om, at en social konfliktsituation kan lettes i kraft af (rimelige) sociale ydelser. Forudsætningen er naturligvis, at der i forvejen er oparbejdet erfaring med, at man befinder sig i en nødsituation, som man ikke kan klare sig ud af alene ved egen hjælp.

For at en sådan forventning kan opstå, forudsættes ting: for det første, at en problematisk situation

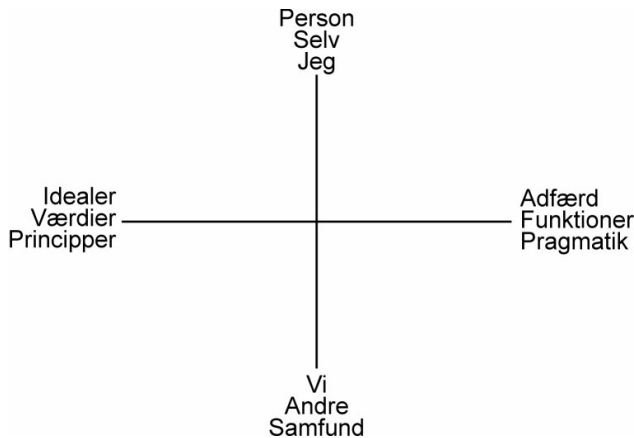
kan fastslås, dvs. en situation, man lider under, og for det andet håbet om, at hjælp udefra kan føre til overvindelse af denne situation.

Forventningerne bygger først og fremmest på klientens subjektive, emotionelle situation. Naturligvis ville det være udtryk for en grov forenkling eller direkte misvisende, hvis vi kun gjorde individuelle følelser til grundlag for accept af en nødsituation. Det vil derfor forekomme mere meningsfuldt at udvikle mere komplekse modelforestillinger om belastningssituationer i den hensigt at kunne forfølge disse forventningers opkomst og udvikling. Det vil altid være lettere at foretage en rent bekræftende vurdering, hvis problemerne kan indordnes i funktionelle sammenhænge. Derved kan de omtalte belastninger betragtes som mulige at begrunde og som værende i overensstemmelse med såvel mangeartede hverdags erfaringer som med retlige definitioner af sociale nødsituationer. For at kunne forstå og offentligt acceptere et hjælpebehov er det altså nødvendigt at kunne identificere sig med klienten og at kunne leve sig ind i hans/hendes erfarings- og/eller livsrum. Klienten skal erkendes og anerkendes som offer for komplekse belastninger. Som eksempel på sådanne acceptable modeller for hjælp i nødsituationer præsenteres her begreberne “uligevægt i

livsrum”, “rådgivningsbehov” og “rollekonflikter”.

Uligevægt i livsrummet

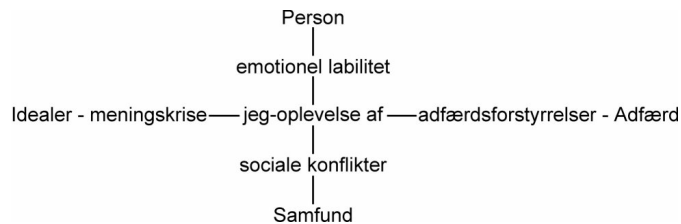
Tillader vi os at betragte kravene til tilværelsen flerperspektivisk, kan vi anlægge en livsrumsmode, som spænder den menneskelige eksistens ud mellem fire dimensioner, der i hvert enkelt tilfælde stiller krav om stillingtagen. Livsrumsmode, beskriver mennesket som et væsen, hvis væren bestemmes af kampen med sin egen person henholdsvis sit selvbillede, med ens partnere henholdsvis samfundet som et hele, med idealforestillinger henholdsvis værdinormer og med konkrete situationer henholdsvis den fysiske realitet. Se illustrationen nedenfor:

Denne model kan minde om f.eks. Frankls eksistensanalyse (Frankl, 1987) og andres opstillinger af konfliktområder mellem det kropslige, det sjælelige, det åndelige og det sociale.

Under alle omstændigheder kan vi hævde, at en vellykket socialisering eller tilpasning fører til en ligevægtstilstand i fire dimensioner. Omvendt vil vanskeligheder ytre sig i form af emotionel irritation, sociale konflikter, kriser vedr. livets mening eller adfærdsforstyrrelser henholdsvis kompetenceunderskud.

Igen en illustration til at fremme forståelsen:

Denne model tjener alene til en grovsortering, som fortæller, under hvilke krydspres en klient oplever sin problematik. En tænkning, der orienterer sig mod de fire dimensioner, hjælper klienten til at konkretisere sine forventninger til hjælpen og hjælper den udenforstående til at forstå, hvad problemet drejer sig om: Er der i de udtalte vanskeligheder primært tale om personspecifikke, indre/sjælelige konflikter? Eller handler det retteligen om for store sociale krav? Mens førstnævnte konflikt enten ligger uden for eller i kanten af socialpædagogers arbejde, hører sidstnævnte med rette hjemme i socialpædagogens typiske arbejdsområde.

Rådgivningsbehov

Når tilvante handlemønstre ikke længere fører til resultater, og personlige eller sociale omstillinger derfor synes nødvendige, er medmenneskelig, kollegial eller professionel hjælp på sin plads.

Forventninger om f.eks. økonomisk hjælp eller understøttelse opstår, når mennesker kommer i uvante eller ubehagelige situationer, når der optræder elementære frustrationer, når de befinder sig i konflikt- eller krisesituationer, eller når der opstår mangel på orientering, og handlemuligheder følgelig ikke synes at ligge inden for rækkevidde. Det er ikke vanskeligt at kunne opliste grunde eller anledninger, der indicerer rådgivning: Desorientering, inadækvate belastninger eller aflastninger, konflikter, aktuelle vanskeligheder og kriser. Dette paradigme for at “finde anledninger” til rådgivning

peger i særlig grad på erfaringsbaggrunde i det indre-psykiske liv.

Rollekonflikter

Det er næppe overraskende for læseren, at man også kan objektivere problemerfaringer som rolleproblemer. Rollekonflikter opstår, når egne eller fremmede forventninger ikke opfyldes i det omfang, som det subjektivt og samfundsmæssigt accepterede adfærdsmønster foreskriver. Erfaringer med afvigelser fra rollebilleder bliver derved udgangspunktet for ustabilitet, inkongruens eller decideret afvigende adfærd. I denne måde at betragte sagerne på stilles det sociale forhold i forgrunden, og en skæv situations opståen tilskrives klientens sociale sammensathed. Stabile sociale adfærds- eller rollearrangementer i tid og rum bliver på den måde udgangspunkt for analysen af ustabilitet og inkongruens.

Klienters forventninger til hjælpen mister således karakter af at være ren subjektiv oplevelse, når de indordnes i objektiverede, abstrakte modelforestillinger om belastninger. Men selv om nødvendigheden af støtte formuleres troværdigt ud fra den nødstedtes optik, er det ikke dermed givet, at eksperter eller udenforstående blåstempler situationen i form af at anerkende berettigelsen eller give social bekræftelse af forholdet.

Klienters eget ansvar

Mens vi på den ene side ud fra klientens optik forholdsvis nemt kan konstatere en nødsituations opståen og dermed også begrunde forventningerne, så er på den anden side forudsætningerne for og graden af selvansvarlighed ud fra klientens optik ikke nær så enkel at gå til.

Hvis en klient bærer rundt på et udpræget selvan-svar, så mindskes kravene til det sociale hjælpe-apparat. Klienten vil føle en forpligtelse til at styre sig selv og udvikle handlekompetence til at håndtere den kritiske situation. Dette kendes typisk

fra den ældre generation, der ikke ville ligge det offentlige til last.

Vi kan i almindelighed konstatere, at beredskabet til at ville løse vanskeligheder i forskellige situationer igennem livet på egen hånd er temmelig udbredt. Igen og igen støder vi på udtalelser fra socialforvaltninger eller institutioner, eksperter og sagsbehandlere om, at borgere, der har retlige krav på hjælp, ikke stiller krav om at indfri disse, fordi de skammer sig for at gå den tunge gang til socialforvaltningen eller rådgivningen. Denne tilbageholdenhed kan naturligvis skyldes mangel på information, men lige så ofte er der tale om måder at forholde sig på som følge af opdragelse og livserfaring: man er ansvarlig for sit eget liv og må klare udfordringerne med egne kræfter. At finde den rette balance er ikke nemt, men socialpædagoger bør tilstræbe at støtte en indstilling om at betone eget ansvar, men ikke bruge dette som en sovepude for at undlade at hjælpe i uoverskuelige eller uoverkommelige situationer i tilværelsen. Over for denne attitude, som socialpædagoger er glade for at møde, findes en anden grundindstilling, som de er mindre begejstrede for, nemlig den, at klienten ikke kan eller vil tage vare på eget liv og derfor skyder hele ansvaret over på hjælpeapparatet. Man kræver ydelser, samtidig med at man frasiger sig enhver form for eget ansvar. Heraf kan vi konkludere, at vi hverken kan påstå, at alle klienter kan klare sig selv – hvis blot de udviser eget ansvar – eller at alle klienter bare drømmer om at tømme de offentlige kasser, lider under klynkementalitet eller lignende. Begge yderpunkter er udtryk for falske forudsætninger for indsatsen. Man henviser ofte i sådanne tilfælde til klienters ringe motivation for at påtage sig et eget ansvar. I den offentlige debat bringes ofte synspunkter til torvs om, at selve eksistensen af velfærdsstaten lammer eller i det mindste hæmmer egne initiativer og eget ansvar. (Jfr. her Anders Fogh Rasmussens tanker om minimalstaten).

Et formindsket eget ansvar forklares af sociale eksperter ofte på den måde, at de livshistoriske erfaringer og situationsbelastningerne er så deficiært prægede, at vægten af problemer så at sige lammer de mulige handlespillerum, og at der kun i beskedent omfang kan stilles krav om at udvise eget initiativ. Sådanne forklaringer fremmer naturligvis klientificeringen, den rådgivningssøgendes afhængighed af eksperthen.

Det er afgørende at huske på, at alle afgørelser vedrørende nødsituationer, forventninger om hjælp og eget ansvar for at finde løsninger på problematiske situationer træffes af klienterne alene på grundlag af deres livsindstillinger og værdiorienteringer. En sådan klientcentreret afgørelse lider imidlertid under den skavank, at den er utilstrækkelig i forhold til den hjælpende proces. Det skyldes, at spændingsforholdet mellem forventninger til hjælp og eget ansvar i klientens oplevelse vil bestå lige så længe for klienten, som eksperterne via deres vurderinger og stillingtagen har foretaget en vægtning af begge faktorer og ad den vej har skabt et grundlag for fordelingen af de gensidige andele i problemløsningen. Det er også grunden til, at eksperternes meningsdannelse i forhold til spændingsforholdet mellem hjælp og egen indsats bliver lige så relevante løsningsmuligheder som klienternes egen vurdering af mulighederne.

Professionel grundforståelse af det sociale arbejde

Principielt forventes, at eksperternes grundholdning til det nævnte spændingsforhold skulle være betydeligt mere alsidigt end den overvejende subjektive opfattelse, klienterne repræsenterer. Det skyldes, at den professionelle vurdering påvirkes af erhvervsrollen, arbejdsopgaven, den institutionelle situation og det retlige grundlag.

Hjælperens holdning til klientens problematik begrundes sædvanligvis uafhængigt af den enkelte

sags særlige træk, fordi hjælperen samtidig er bærer af en række forestillinger om, hvad en professionel hjælp i grunden er. Hjælperen svarer da bevidst eller ubevidst på følgende *fire spørgsmål* (de to sidste behandles i efterfølgende afsnit):

1. Hvad karakteriserer socialpædagogisk arbejde?
2. Med hvilken grundholdning skal professionel hjælp tilbydes?
3. Hvordan skal man vurdere klientens forventninger om hjælpen?
4. Hvordan skal man vurdere klientens grad af selvansvarlighed?

Til det første: Hvad er socialpædagogisk arbejde?

Ja, det er i hvert fald ikke identisk med spontan parathed til at hjælpe, personligt storsind, medlidende veldædighed, menneskelig bistand eller nabohjælp. Socialpædagogik forstås – adskilt fra hverdagens former for gensidig hjælp – langt bredere og udspringer af en samfundsmæssig opgave, nemlig den offentligt organiserede forsorg og omsorg for borgerne, som statens forpligtelser til at yde hjælp indebærer. En hjælpeydelse udgående fra en samfundsmæssig forpligtelse kan ikke ligestilles med næstekærlighed, derimod med begreber, som bygger på:

- retliggørelse og dermed en adgang til at klage over hjælpen
- monetarisering og dermed frem for alt sikring af materiel understøttelse
- institutionalisering og dermed organisation og forvaltning af støtten
- bureaukratisering og dermed regulering af hjælpeprocessens forløb
- professionalisering og dermed overførsel af støtteindsatsen på eksperter.

Socialpædagogik og socialt arbejde er altså ikke individuelle kærlighedshandlinger. De er derimod elementer i løsningen af en samfundsmæssig

opgave, af en retlig definition af nød og således også af en produktion af klientstatus, af oprettelse af institutioner som eksempelvis lokale initiativgrupper, sundheds- eller socialforvaltninger og etablering af en professionsstand, dvs. uddannelsen af eksperter og dermed fuldtidsbeskæftigede, som varetager støtten til individuelt eller socialt udsatte.

Socialpædagogikkens strukturelle kendetegn afgrænser på den ene side socialpædagogens spillerum, men indebærer samtidig, at vurderinger ang. definitionen af en social nødtilstand eller en individuel nød og berettigelsen af forventninger om hjælp henholdsvis egen ansvarlighed påvirker henholdsvis sikrer hjælperens erhvervsrolle. En rent individuel erhvervsforståelse, som primært orienterer sig efter menneskelige følelser og medlidenhed, ville føre til alt for store krav til den sociale hjælper, idet grænserne for hjælpemulighederne i så fald ikke anskues ud fra socialpædagogikkens ramme-betingelser. Mange professionelles skuffelse i det sociale og pædagogiske arbejde har til dels sine årsager i en misforstået opfattelse af, hvad socialpædagogik som fag indebærer.

Til det andet: Grundholdninger: Når en medmenneskelig støtte overskrider det privates område og bliver til samfundsmæssig opgave, spørges der til den professionelle indstilling, inden for hvilken opgaven udføres. Det er kendt, at vi bag beredvilighed til at hjælpe kan finde sociale motiver som medlidenhed, følelse af forpligtelse over for menneskeheden, indfrielse af behov for altruisme, solidaritet eller måske også formålstænkning. Det gælder ligeledes for de motiver, som fremlægges af studerende på pædagogseminarierne eller ved diplomuddannelserne, om at “ville hjælpe eller bistå fattige eller hjælpeløse mennesker”. I en diskussion ved Danmarks Pædagoghøjskole formulerede diplomstuderende flere positive motiver for at være pædagog og til at tage en

videreuddannelse – f.eks. “positiv omgang med mennesker”, “at vise social interesse” eller “at kunne hjælpe mennesker”. I pædagoguddannelsen skifter motiverne ofte fra 1. studieårs “altruistisk-empatiske motivationskæde” i retning af “professionelt-pragmatiske” motiver.

Det er indlysende – i det mindste for forfatteren, men forhåbentligt også for læseren – at når hjælp bliver til en professionel opgave og afgrænser sig fra hverdagslig medmenneskelighed, så skal den professionsorienterede etiske grundholdning bygge på et fast fundament. Det skyldes de store krav, der stilles til hjælperne. Ved siden af arbejdet med konkrete problemer i enkeltes eller grupperes liv bringes socialreformatoriske og etiske kompetencer i socialpædagogik ind i spillet, og man stilles til regnskab for at kunne finde mening, fastholde norm- og værdiorientering samt give fortolkninger af verden.

Og forstår man ikke blot sig selv som lønmodtager eller indehaver af et job, der bevidst afholder sig fra enhver form for værdidom, så søger man efter en verdensanskuelsesmæssig overbevisning, som begrunder hjælpeydelsen og endda er afgørende for hjælperens personlige engagement og i sidste ende bestemmende for hjælpens effektivitet. Der eksisterer naturligvis ganske mange bud på orienteringsretninger for erhvervsforståelsen – lige fra samfundspolitisk engagement med afsæt i solidaritet og arbejderbevægelse til det kristne bud om næstekærlighed.

For at tydeliggøre dette sidste vil jeg anføre tre eksempler:

Eksempel 1: En variant er at forstå sig selv som *statsfunktionær*, der vil tjene almenvellet og vil bidrage til almen social fred gennem de offentligt finansierede hjælpeydelser for randgrupper og udsatte. Den dertil hørende erhvervsrolle minder

om den samfundsmæssigt anerkendte statholders, der skal og vil sikre de socialt udsatte en beskyttet plads i samfundet. Denne opfattelse lader sig nemt indfange af en optik, der bygges op om socialpædagogikkens funktionalitetssigte. Socialpædagogen tildeles således en begrænset plads eller rolle i den samlede samfundsmæssige indretning på linje med andre professioner som lærerens eller politibetjentens. Inden for rammerne af det moderne samfunds arbejdsdeling tager socialpædagogikken vare på livsfelter, som andre erhvervsgrupper overser eller lader ligge. Det kunne f.eks. være rådgivning, vejledning og indsats i forhold til minoriteter, mennesker, som ikke kan klare livet alene, meget unge eller meget gamle mennesker.

Den samfundsmæssige opgave indeholder også en signalfunktion, nemlig den at pege på forhold, som skaber uligevægt, armod eller nød. Denne appel-funktion begrunder den samlede erhvervsgruppes samfundspolitiske betydning. Siden Marx' samfundsanalyse i "Das Kapital", der snart har 150 år på bagen, kan nød og individuelle kriser ikke længere udelukkende føres tilbage til de ramtes manglende evne eller vilje, men skal også vurderes som produkter af samfundsmæssige betingelser. Denne funktionelle tænkning har desuden sat sit præg på den allerede nævnte retliggørelse af det socialpædagogiske arbejde. Det bør ikke overses, at retsprincippet kan svække de professionelle hjælperes personligt begrundede og mod enkelttilfælde rettede engagement. Det skyldes, at bi-standen ydes i kraft af et retsgrundlag og ikke i kraft af en personlig ramthed eller en medfølelse vurdering fra eksperten. Denne funktionelle betragtningsmåde til begrundelse af erhvervsforståelsen er ikke just populær, hvorimod moraliserende, subjektivt meningsfulde synsmåder ligger nærmere.

Eksempel 2: Der er næppe tvivl om, at socialpæda-

gogik i de vestlige industrinationer er blevet medbegrundet af *den kristne lære* om de fattige, og at denne fortsat spiller en vis rolle.

I Middelalderen begrundedes den offentlige almisseuddeling på to måder. For det første anså man den arme for at være Kristus selv, som man ville tjene og følge af religiøs overbevisning. For det andet var almisser en bodshandling, som gav oprejsning for begåede synder. At give almisser var en religiøs pligt – således at pleje af fattige havde mindre med deres objektive nød at gøre end med den ganske vist religiøst begrundede, men først og fremmest samfundsmæssigt honorerede pligt til beredvillighed. Herunder opstod den interessante diskussion, om man overhovedet burde skelne mellem de virkelig fattige og de såkaldte skin-fattige, fordi det afgørende var at give almisser. Denne temmelig formelle bedømmelse af hjælpen kan endnu den dag i dag opleves i sydlige lande (Italien og Spanien f.eks.), hvor tiggere opholder sig i umiddelbar nærhed af kirken, nærmest blokerer dørene ved gudstjenester og afkræver de troende almisser både inden og efter messen – som vel at mærke bliver givet uden videre. Selv ateister fra Norden har svært ved at slippe udenom!

Ud af denne følelse af religiøst begrundede forpligtelser opstod senere forskellige caritative ordener og religiøse fællesskaber. Disse "stænder" var så at sige en forløber for det professionelle erhvervsarbejde, således at vi stadig kan tale om at "tjene" i kristen henseende i søsterordener, sygehuse og kirkelige velfærdsorganisationer (Caritas, Kirkens Korshær m.v.) i modsætning til "profan erhvervsudøvelse for ussel mammons skyld".

Selv om middelalderens særlige religiøse motiver i forhold til erhvervsvalg ikke repræsenteres åbent, er en følelse af forpligtelse over for næsten dog stadig et kendetegn, som tilskrives pædagogstanden. Undersøgelser blandt de hjælpsøgende

beretter om, hvad man kunne kalde den væsentligste fællesnævner i form af personlighedstræk som beredvillighed, parathed til samtale, menneskelighed, varme, medfølelse, personligt engagement og omsorg-støtte.

Eksempel 3: Respekten for individet er i dag formodentlig en anden konsekvens af kristent tankegods, nemlig *at ethvert menneske tilkendes værdi i sig selv*. Det ledende begreb er menneskets værdighed, som ikke må lide skade af socialt ugunstige omstændigheder. Agtelsen for den enkelte skæbne og omsorgen for de individuelle livsbetingelser er grundlagt her, og ganske mange repræsentanter for sociale erhverv skaber deres selvforståelse ud fra kampen mod uværdige og uretfærdige samfundsmæssige forhold, som bliver til gene for enkelte mennesker.

Den samfundspolitiske interesse med det mål at skabe passende livsbetingelser for alle er en central drivkraft i buketten af facetter i den faglige selvforståelse – og særlig stærkt artikuleret i de seneste 30 år. At studere socialpædagogik i 1970'erne betød så at sige at være politisk aktiv. Det gjaldt om at forandre samfundet grundlæggende, hvis noget skulle ændres i det hele taget.

Eksempel 4: Det er en af humanismens centrale ideer, at mennesket selv kan, må og skal være ansvarlig for sin skæbne og udnytter denne chance til *selvbestemmelse* gennem indsats af egne kræfter. I humanismen blev den værdi, arbejdet måles efter i dag, til og det modernes arbejdssetos præget, dvs. hengivelsen til arbejdet for dettes egen skyld. For socialpædagogikken betyder det at drage omsorg for, at der stilles tilstrækkelige arbejdsmuligheder til rådighed for at kunne udfolde menneskets kræfter og dermed kunne garantere dets selvbestemmelse.

Dvs. at drage omsorg for, at der stilles tilstrække-

ligt med arbejdspladser til rådighed – både for at mennesker kan udfolde deres kræfter og for ad den vej at kunne skabe udgangspunkt eller måske ligefrem garanti for menneskets selvbestemmelse. At sørge for at skaffe arbejdspladser til handicappede eller til bistandsklienter og dermed sikre dem grundlaget for en selvstændig livsførelse er den dag i dag et hovedanliggende for socialpædagogik og socialt arbejde. Idealet: “hjælp til selvhjælp” udspringer af en overbevisning, som har gjort understøttelse af en uafhængig eller selvstændig udfoldelse af mennesket til forpligtende ledetråd.

Eksempel 5: Ved siden af kristne og humanistiske grundpositioner inden for socialpædagogik kan nævnes *den Kant'ske pligtetik*. Ifølge Kant handler man ikke ud fra tro, religiøs følelse eller medlidenhed, men derimod i anerkendelse af et moralsk princip – som kan kaldes pligttopfyldelse i andres tjeneste. Kun ved at opfylde pligter finder mennesket sin selvbestemmelse, sin værdighed og frihed og socialpædagogen meningsfuldhed i faget. Denne forståelse synes at være grundlæggende for mange socialt engagerede borgere – bl.a. for i ens eget job at kunne finde indre tilfredsstillelse, når resultaterne af indsatsen ikke ligefrem taler for sig selv. Uden denne forpligtelse lod demotiverende faktorer (f.eks. fænomenet udbrændthed i pædagogisk arbejde trods et stort personligt engagement) sig ikke overvinde.

Eksempel 6: At hjælpe andre og ville gøre en indsats for dem er ofte kendetegnende for mennesker, som bringer et særligt engagement i *samfundsmæssige problemstillinger med sig, og som interesserer sig for almenvellet*. Typiske udsagn i den pædagogiske fagpresse viser det samme: socialpædagogik er en samfundspolitisk nødvendig indsats. Uden samme vægt og uden samme samfundspolitiske sigte som i 1970'erne tales der stadig i professionen om “at kunne ændre noget”, “at

kunne bidrage til sociale forandringer”, “at være de svages talerør”, “børnenes advokat” og lignende. Denne eksterne fremtrædelsesform, som i høj grad appellerer til politikere og medborgere, er en synlig form for markering. Imidlertid kan man også orientere sig mere mod en intern fremtrædelsesform, hvor det først og fremmest handler om at sætte sine kræfter ind (dvs. sin kampvilje, sin tapperhed og sit offermod) i et beredskab for at træde hjælpende til i form af støtte og hjælp til de svage medlemmer af fællesskabet. Dette kan muligvis tolkes som en mandlig henholdsvis kvindelig måde at håndtere problemerne på – mændene tager sig af samfundspolitikken, mens kvinderne sørger for mad, omsorg og pleje af revolutionens helte.

Det afgørende er, at hjælpen er samfundsmæssigt indrettet og sigter på at gribe ind i det offentlige liv. Derfor kan vi altid finde et politisk motiv, nemlig dette at ville forme fællesskabet via socialt engagement.

Eksempel 7: Uanset forskelligheder i tilgangen, som eksemplerne viser, er socialpædagogisk arbejde *et offentligt anliggende* og ikke opgaver, der udføres i et privat livsrum. Dette er blot en omskrivning af begrebet institutionalisering af det socialpædagogiske arbejde – organisationer overtager ansvaret for at bekæmpe, overvinde, inddæmme og/eller forvalte individuel og social nød.

Et ekstra motiv for et job som socialpædagog kunne således være at ville tilhøre en af de organisationer eller institutioner, der har patent på arbejdet. Med et medlemskab af sådanne organisationer følger sikkerhed, anerkendelse og værdsættelse. Det ses muligvis tydeligst i de moderne organisationsformer (lærende organisation, teamarbejde og kollegial supervision eksempelvis), og det er tilsyneladende betydningsfuldt for kommende medarbejdere, at der i de respektive organisationer

findes brede rammer for udveksling af erfaringer, et overskueligt antal medarbejdere, medarbejderteams osv. Bagsiden af medaljen er næppe vanskelig at få øje på: det kan nemt ende i en overdreven funktionærholdning, hvor man først og fremmest bruger tid på struktur og status. Typisk viser den slags sig i modsætninger som f.eks. hierarkisering, arbejdsdeling ned til detaljen, opdeling mellem kontor- og fronttjeneste, forvaltningsarbejds eftertragtelser eller teamkonflikter. Prisen for at overbetone socialpædagogikkens organisatoriske form er stor; tid tages fra den umiddelbare relation med brugeren. En antagelig forklaring på dette paradoks kan findes i det forhold, at socialpædagoger orienterer sig mod fællesskabets varetagelse af omsorg og forsorg.

Eksempel 8: Bortset fra de allerede anførte eksempler kan også en *virksomhedstænkning* spille en vis rolle. Tænker vi os, at den individuelle, personlige hjælp ydes på baggrund af en følelse eller stemning (medfølelse, solidaritet m.v.), vil man næppe kontrollere de mulige effekter, hjælpen kan medføre. Man giver f.eks. tiggeren en almisse, selv om man udmærket er klar over, at han ikke køber mad, men derimod alkohol for pengene. Men hvorfor støtter man dog en notorisk utroværdig person? Det gør man vel, fordi man tænker som Aristoteles. På given foranledning skal han have udtalt følgende berømte ord: “Min medlidenhed gjaldt ikke hans adfærd, men derimod mennesket bag adfærden”.

Noget sådant kunne en ansvarlig socialpædagog eller socialarbejder næppe finde på at sige. Professionel hjælp stiler mod at udvirke et eller andet. Hjælpen vurderes ud fra effektivitetskriterier og naturligvis reflekterer eksperter over udfaldet af sin indsats. Denne problematik har længe været på den offentlige dagsorden (“value for money”) og øver i dag stærk indflydelse på de faglige overvejelser og afvejninger af indsatser.

En sidste bemærkning skal dog tilføjes: Der er ingen grund til at analysere de tvivlsomme motivationsstrukturer, som også findes inden for socialpædagogikken. Her tænkes på “at kunne indtage en magtposition”, “at ville mærke menneskelig taknemmelighed” eller “at måtte udleve et hjælper-syndrom” (Schmidbauer, 1987). Den slags motiver vedrører i ringere grad hjælpen til nødstedte end realiseringen af personlige interesser hos den ansatte.

Der findes uden tvivl flere eksempler. Dem opfordres læseren til at opsoge.

Vurdering af andres forventninger om hjælp

I det foregående har jeg behandlet to temaer, nemlig dels “hvad socialpædagogik i grunden er” og dels “hvilke grundmotiver man går til opgaven med”. Nu følger to andre åbne spørgsmål i samme spændingsfelt – blot set ud fra ekspertens perspektiv.

Ekstrem armod, sult eller psykisk og fysisk sygdom, som stadig findes i vores relative velfærd, giver sjældent anledning til at definere forventninger til brugerens/klientens eget ansvar. I hvert fald for at kunne lægge et solidt fundament for en indsats. Der er i sådanne tilfælde tale om alment anerkendte tilstande, som ikke forudsætter særlige kriterier for at kunne igangsætte hjælpeforanstaltninger. I den katolske kirkes tid i Danmark kunne foregivet eller ægte armod uden videre forvente at blive afhjulpnet gennem almisser osv. Således kan man også i dag under henvisning til serviceloven hævde, at behovet er personrettet og ikke kræver yderligere forskrifter (de findes så ganske rigeligt i forvejen). Men at have en ret til hjælp er ikke det samme som, at hjælpens størrelse dermed er udmålt. Dette tilkommer eksperten og hans definitionsmagt. Det første spørgsmål handler derfor om, hvordan eksperten anerkender en given forventning om hjælp, og hvordan en afgørelse kan begrundes.

Som vi tidligere orienterede os paradigmatisk mod klientens perspektiv, vil vi nu orientere os paradigmatisk mod ekspertens perspektiv.

Behov som paradigme

En alment anerkendt paradigme for hjælpens berettigelse er en formodet eller fastslået mangelsituation i forhold til grundlæggende, menneskelig behovstilfredsstillelse. Denne tilfredsstillelse kan man betragte ud fra flere virkelighedsfelter:

- den fysiske (bolig og varme)
- den biologiske (ernæring)
- den psykiske (velbefindende)
- den sociale (seksuelle, sociale eller andre relationer og anerkendelse)
- den kulturelle (sunde fritidsinteresser).

I almindelighed er der ikke store sværds slag om at anerkende behovene, når vi refererer til disse 5 felter. Jo højere mangelsituationen vurderes i forhold til den Maslow'ske behovspyramide, desto større spillerum tildeles eksperten.

Normer som paradigme

Mangelstilstande giver sig ikke af sig selv. De må udledes af bestemte kriterier, hvilket betyder, at størstedelen af de sociale problemer alene kan afgøres i relation til bestemte forestillinger. Lad mig her skelne mellem to grupper af problemer i socialpædagogik: den ene gruppe kunne navngives “quasi-objektive” – dvs. alder, fysisk svækkelse, mangel på materiel udrustning osv. Den anden gruppe kunne kaldes “indre-psykiske hos det ramte menneske”, som opdages i kraft af en dialog mellem ekspert og klient. Sidstnævnte gruppe optræder så at sige først, når ekspert og klient har identificeret problemet, og denne identifikation orienterer sig efter normative forestillinger:

- socio-kulturelle forestillinger
- subjektive forestillinger
- funktionelle forestillinger
- ideale forestillinger eller

- statistiske forestillinger.

Definitions magten og definitionsovervejelser vedrører således spørgsmål som:

- Hvad tænker man i det danske samfund? Er der tale om en social afvigelse? (Den socio-kulturelle norm)
- Hvad vil klienten? Findes konflikten i hans selvbillede? (Den subjektive norm)
- Hvad ville være det fornuftigste at gøre? Foreligger der funktionelle begrænsninger (funktionsnorm)
- Hvad ville være det bedste? Hvad med idealerne? (idealnorm)
- Hvordan går det de fleste? Er der tale om en afvigelse fra det sædvanlige? (statistisk norm).

Sædvanligvis mener eksperter, at der er tale om et indlysende behov for hjælp, når særlige belastninger eller specielle vanskeligheder optræder i enkelte livsfaser i form af afvigelse fra de normative forventninger. Hertil hører familiære konflikter, opdragelsesproblemer eller begrænsninger i alderdommen som følge af isolation.

Sociale institutioner som paradigme

Det er umiddelbart indlysende, at de allerede etablerede sociale institutioner giver anvisninger på, hvor man kan forvente koncentrerede forventninger om hjælp. F.eks. bekræfter uddannelsesinstitutioner for pædagoger, lærere, socialrådgivere og sygeplejersker, at disse forventninger kan rangeres ind som problemkomplekser, der er knyttet til den primære livsfase, til livsfelter eller til sygdomme.

En homolog henvisning til institutionerne viser, at socialpædagoger selv påpeger opgaver i forbindelse med bearbejdning af akut overanstrengelse eller stress (kriseintervention), isolation (integration eller reintegration) og adfærdsproblemer (opdragelse, ressocialisering m.v.).

Berettigede forventninger om hjælp udspringer også af socialpædagogikkens konstituerende

elementer – dvs. ud fra samfundets, institutionens eller den enkelte socialpædagogs henholdsvis klients perspektiv. Når en af disse sider overdrives helt ensidigt, er det let at forestille sig, hvordan mængden af underskud kan vokse. Det er kendt, at mange institutioner har svært ved at give slip på deres klientel. Man konstruerer eller overdramatiserer problemerne for at sikre sig sin fortsatte eksistens. Det er således logisk, at institutionerne hele tiden taler om nødvendigheden af at understøtte klienterne på langt sigt (efterværn, personkontaktordninger m.v.). En samfundsmæssig betragtning kunne lige modsat gå ud på, at nu har han eller hun fået, hvad de har krav på, og denne kan skærpes henholdsvis relativiseres afhængigt af politisk synspunkt.

Pointen her er følgende: I tilfælde af, at problemerne alene anskues ud fra én synsmåde (enten den samfundspolitiske, den institutionelle, den professionelle eller den individuelle), vendes kendsgerningerne på hovedet eller overses, mens problemdefinitioner forvandles til håndfaste krav eller forsvinder som dug for solen. Den professionelle måde at anskue problemer på burde udgøre en garanti for, at der anvendes flere perspektiver.

Eksperternes syn på “den ansvarlige medborger”

Hvilken holdning repræsenterer eksperterne? Først og fremmest er de stærkt prægede af tidsåndens megen tale om værdier som individualitet, autonomi og frihed. Stort set svarer disse værdier til den moderne konstruktion af egen ansvarlighed.

Dette er på ingen måde en ny diskussion. Store dele af reformpædagogikken skrev f.eks. selvregulering, selvrealisering eller emancipation på sine faner. Nu som dengang er udfordringen den samme: Hvem skal betale? Hvordan undgår vi vilkårlighed? Hvordan undgår vi den stærkes ret? Hvordan undgår vi kaos?

I udgangspunktet forestiller mange sig, at det moderne velfærdssamfund indretter levevilkårene på en sådan måde, at alles grundbehov indfries, og

at de til dette formål nødvendige midler stilles til rådighed af fællesskabet for at give individet rum til fri udfoldelse. Nu ved de mange samtidig, at denne paradisiske tilstand ikke eksisterer. Om ikke andet husker de den gamle parole fra arbejderbevægelsens barndom: Gør din pligt og kræve din ret! Denne parole er endnu mere aktuell i dag, fordi eksplosionen i omkostninger har ført til store vanskeligheder med hensyn til at finansiere udgifterne. Et blik på den andel af indkomstskatterne, der bruges til sociale formål, fortæller, hvor mange ressourcer, der skal til for at skabe en rimelig social sikring. På den måde opstår der endnu en paradoksal situation: socialpolitikens mål er at skaffe alle en livslang, lavrisiko sikring, og dette mål strider på flere måder mod værdier som autonomi, individualitet og frihed. Enhver sikkerhed følges af kontrol og afhængighed og lægger dermed op til umyndiggørelse.

Ingen socialpædagog forestiller sig formentlig, at mennesker i nød kan regne med at få alle deres forventninger opfyldt eller hele deres ansvar lagt over på professionelle hænder. Tværtimod er hensigten den at sætte medborgeren eller klienten i stand til så hurtigt som muligt at kunne opfylde deres behov selvstændigt. Dette hjemles under retoriske slagord og praktiske metoder til "hjælp til selvhjælp", til at stimulere til selvrefleksion, til at støtte egen styring eller indøvelse af teknikker til problemløsning.

Men det har vist sig at være vanskeligere end antaget at genskabe egen ansvarlighed gennem hjælp til selvhjælp. Dette tages op i næste afsnit.

Fra slogan til kompetence

Sloganet "hjælp til selvhjælp" arbejder ud fra et billede, som spaltes den nødstedte i to dele – i en sund og en syg del. Tanken er, at den sunde del skal trække den syge op af hængedyndet ligesom baron von Münchhausen trak sig selv op ved hovedhårene. Dette billede er imidlertid ikke særligt realistisk. Det er langt mere realistisk at gøre sig klart, at der findes medborgere i Danmark,

som enten en stor del af deres liv eller ligefrem hele livet er henvist til solidarisk omsorg. Det indebærer imidlertid, at socialpædagogen må indtage en aktivt hjælpende og ansvarsovertagende holdning i forhold til medborgeren eller klienten. Dette ser alle professionelle ikke ud til at være rede til.

En anden kritisk side af denne sag er, at den selvbestemte klient eller medborger naturligvis ikke har brug for hjælp overhovedet. Vedkommende har klarret ærterne enten selv eller sammen med andre i et netværk. Dette stiller spørgsmålstejn ved selve professionens eksistensberettigelse, og her findes uden tvivl en ganske pæn del af forklaringen på klientificeringen. Vi kender talrige eksempler på, at selvhjælpenhed i form af empowerment eller ressourceorientering repræsenterer en trend i retning af at frigøre sig fra hjælperne. Professionerne bliver derved opstillet som selvhjælps arge modstykke, og det har indtil videre rejst spørgsmål om, hvordan en "ny faglighed" skal tegne sig. Blandt andet kan man forestille sig, at selve frontarbejdet – det tætte relationsarbejde – glider i baggrunden og erstattes af det mere anonyme organisations- og planlægningsarbejde til støtte for et selvbåret relationsarbejde i forskellige frivillige netværker.

Et tredje punkt vedrører et klassisk problem i socialpædagogikken: Hvad skal den selvforvaltede autonomi orientere sig imod? Der er uden tvivl behov for at have målsætninger, som kan give de nødstedte en rettesnor for deres livsførelse. At blive ansvarlig vil stadig indebære en eller anden form for anerkendt ledetråd eller orienterende instans.

På den måde får sociale og socialpædagogiske professioner som lærerens, forældrenes eller politibetjentens en eminent pædagogisk betydning. De bærer nemlig alle rundt på forestillinger om, at dem, de er betroede, skal et eller andet sted hen. Det kunne tolkes i retning af, at socialarbejdere og socialpædagoger i det mindste må udvikle forestil-

linger, hvorudfra klienterne kan måle, om de er på rette vej til selvbestemmelse. Taler man med en ung om at komme ud af gælden til skattevæsenet eller rockerne, kommer man ikke uden om at råde ham eller hende til begrænse sine "udskejelser", være mere beskedene i sine materielle krav, føre en sparsommelig husholdning, tænke fremadrettet eller droppe bestemte behov for en periode. Bag sådanne sekundære dyder skjuler sig naturligvis værdiforestillinger, som først må udarbejdes og derefter inderliggøres. Tager vi f.eks. partnerskabsrådgivning (det unge par med barn, som er ved at gå op i limningen), vil det ikke være muligt for socialpædagogen at vægre sig mod at præsentere de unge for et billede eller en ledetråd om samliv, ægteskab eller parforhold, som kan bidrage til at bearbejde deres afgørelse om konstans henholdsvis fornyelse i deres gensidige relationer.

De allerede anførte betragtninger kunne tyde på, at det socialpædagogiske arbejde kun kan blive vældig sagligt eller neutralt. Det er imidlertid ikke min opfattelse. Ind ad bagdøren sniger sig nemlig problematikker, der ikke er neutrale. Hvis den overordnede hensigt med socialpædagogisk arbejde er at hjælpe mennesket i dets verden og med gestaltningen af denne verden, så gives der ikke dermed og slet ikke pr. automatik en målorientering. Enhver professionel hjælp til livet vil i sit indhold altid finde sted i en kontekst af normativ art. En socialpædagogisk indsats, som virker aktivt for at være livsudforskende, livsledsagende, livsforandrende og livsgestaltende, kan ikke udledes af sig selv, men derimod altid ud fra den tilstand, der eftertrages. Og der vil være ganske stor forskel på, om denne tilstand hedder "at være fri for at arbejde" eller "at blive i stand til at arbejde".

Selv om socialpædagoger i princippet skal tilstræbe at udfolde menneskers eget ansvar for eget liv, slipper de ikke uden om at forholde sig til og direkte opstille mål, som selvbestemmelsen kan orientere sig efter. Pointen er med andre ord

ganske ligetil: de store mål "hjælp til selvhjælp" og "selvbestemmelse" rejser en række uventede spørgsmål vedr. de professionelles eget standpunkt, og dette kan ikke håndteres uden professionel refleksion.

Professionsetiske grundsætninger

For at opsummere kort kan man sige: respekt for menneskeværd, for den enkeltes og fællesskabernes selvbestemmelse, tiltro til at kunne ændre sociale forhold og tiltro til menneskets kraft og vilje, måltrettet indsats for at lette belastende forhold i tilværelsen – er grundsætninger for den socialpædagogiske professions virke.

Disse grundsætninger omsættes i professionelle handlingsanvisninger, som er forpligtede på et moralkodex. Dvs. at socialpædagoger orienterer deres arbejde efter principper som:

- hjælp til selvhjælp som åben kommunikativ proces
- beredvillighed til samarbejde
- blotlæggelse af konflikter
- håndtering af konfrontationer
- beskyttelse af klientens retlige goder
- bevidst omgang med sin egen person som medium for hjælpen.

Det befrier ikke den enkelte socialpædagog fra et værdigrundlag. Snarere tværtimod. De 6 principper understreger indtrængende, at der er brug for værdier og ledetråde i arbejdet. Anbefalingen herfra er, at disse ikke får karakter af dogmatiske bekendelser, men derimod udvikles situativt.

Niels Rosendal Jensen er lektor ved Institut for pædagogisk sociologi, Danmarks Pædagogiske Universitet.

Litteratur

Frankl, V.E. (1987): *Logotherapie und Existenzanalyse*. München.

Schmidbauer, W. (1987): *Die hilflosen Helfer – Ueber die*

